

Den der kommer allersidst...

Poul Malmkjær

»THE LUNATICS HAVE TAKEN OVER THE ASYLUM!«, som M.G.M.s Richard Rowland sagde, da Fairbanks, Griffith, Pickford og Chaplin satte sig i spidsen for United Artists.

Med »One Flew Over the Cuckoo's Nest« (Gøgereden) er tjekkoslovakken Milos Forman vendt tilbage – lykkeligt – med den politiske allegori. Allegorier er langt fra altid lykken, men for hans temperament, der synes så fjernet fra det demonstrative, det halsstarrige og det dogmatiske, er allegorien den ideelle ramme for ironiens bidende indignation. Og så er han endda her skarpere end nogensinde, både i det primære udtryk og i undertonen. Han virker som én, der har fået fjernet et skæl fra øjnene, som en klovn, der er blevet valgt til fællestillidsmand for cirkuspersonalet.

Han har vel selv tidligere udtalt, at hans film ikke er politiske satirer (Kosmorama 104), men film om »social behaviour«, samtidig med at han erkender, at man i dag næsten ikke kan foretage sig noget, der ikke har en eller anden form for politisk betydning.

Men Kesey's roman af samme navn, der ligger til grund for filmen, blev ved fremkomsten i 1962 regnet for et af de vægtigste litterære bidrag til skildringen af periodens politisk/kulturelle stemning, og Kesey blev berømt for sin direkte og kontante politiske allegori og for sin beskrivelse af revolutionens væsen.

Bogen blev kort tid efter dramatiseret for scenen af Dale Wasserman, og stykket fik en i første omgang ganske beskedne succes. Det var iscenesat af Alex Segal og havde Kirk Douglas i hovedrollen som Randel P. McMurphy. Kirk Douglas forsøgte siden i en årrække at få en filmatisering i stand.

DET POLITISKE KLIMA

Det skulle altså først lykkes (om ikke for Kirk Douglas så i alle fald for projektet) i 1974, og Lawrence Hauben og Bo Goldmans manuskript til filmen synes at have fjernet sig en hel del fra det »direkte og kontante« og i hvert fald fra 60'ernes politisk/kulturelle stemning og ånd, og der synes ikke at være tvivl om, at Milos Forman har støt-

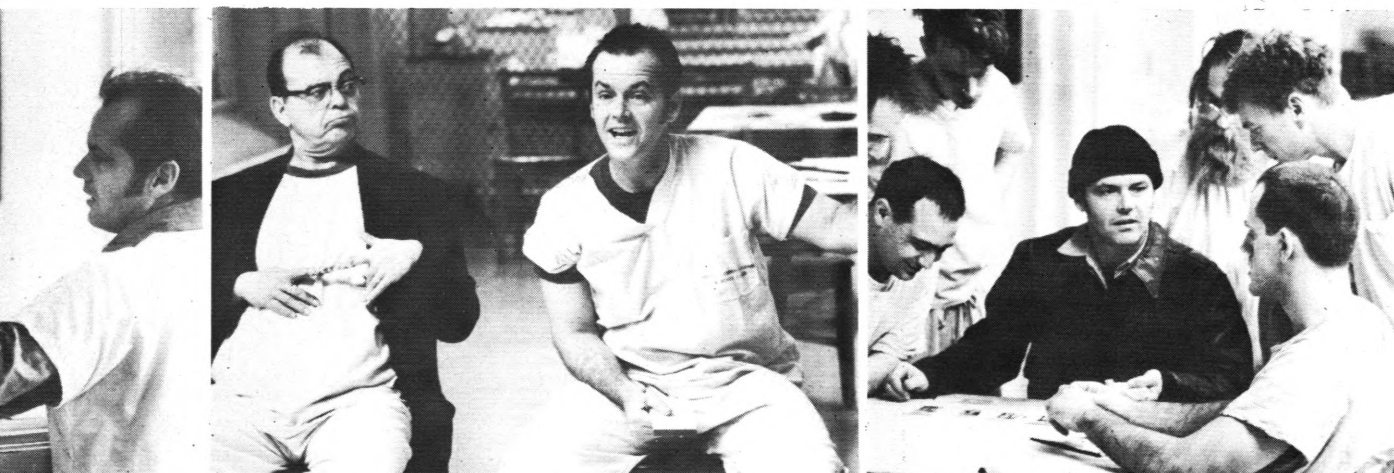

1) R. P. McMurphy fupper sig til overflytningen fra fængslet til psykiatrisk hospital – 2) hvor han straks møder sin naturlige modstander i oversygeplejersken Miss Ratched.

tet dem ikke blot i ændringen af bogens 1. persons beskrivelse, nemlig indianeren Chief Bromdens fortælling, til instruktøren som den alvidende fortæller, men også i ændringen af det direkte og kontante til det mindre entydige og ofte meget mere stimulerende, der giver så gode muligheder for en skildring af de menneskelige konflikter. Og så har vi da for os, ikke en analyse af 60'ernes stemning, men en indtrængende, afrundet, rystende morsom og rystende tragisk filmfortælling af almen gyldighed, skabt i 70'ernes sarkastiske desillusion over det infame politiske forræderi.

Jeg har set amerikanske anmeldere rejse den hovedindvending mod »One Flew Over the Cuckoo's Nest«, at hovedpersonen er blevet til en flink fyr, charmerende og overfladisk og temmelig umulig at lægge nogen form for identifikation eller flertydig fortolkning i. Men jeg tror, at Milos Forman (og Jack Nicholson) har set rigtigt med denne ændring af personen fra en politisk bevidst figur til bare en flink fyr med lidt menneskelig anstændighed og virkelyst i kroppen. Der er gået 14-15 politisk bevægede år siden litteraturens Randel P. McMurphy blev skabt, og i 1974-75 ville kun de i forvejen menings-cementerede opføres over en allegorisk fremstilling af et politisk systems undertrykkelse af et andet.

Ved at gøre Randel P. McMurphy til en lidt for smart fyr, lidt for initiativrig, lidt for almenmenneskelig i sin indbyggede oppositionstrang og ganske politisk ureflekteret – han vågner faktisk aldrig op af sin protestantiske spejderdrøm – rammer Forman lige midt ned i vores allesammens fiktive centrum, ned i det almindelige »uskyldige« menneske, der ledes af instinkter, kulturel arv, værdiladede ord og russell'ske antagonist-behov (at skulle hade nogen for at kunne føle sig lykkelig), og som i vore dage – langt stærkere end i 1962 – er udsat i den politiske kamps øgede kulde. Herhjemme kom klimæændringen med Venstre-regeringens korte hærgen og med Hartlings rudimentære Talleyrand-ambition, der i ly af energikrisen indvarslede de kolde 70'ere, demokratiets frustration, der fra oven sivede (siver) ned gennem de styrende organer. Den blev dog fulgt af en repression af ubegrundet autoritet samt af en mimose-agtig følsomhed overfor modangreb,

3) Han indleder fredeligt sin opposition i gruppeterapien – til de øvriges forskrækkelse – 4) og han udvikler den med større held i en mere social foreteelse som spil om cigaretter og penge –

5) for endelig at gå direkte til de enkelte medpatienter med appel om støtte i reformkravet. 6) Men først da han flygter med hele gruppen og holder en fridag på en stjålet fiskerbåd, lærer de at føle solidaritet.

der på pavevis blev optaget som helligbrøde eller grænsende til det.

Dønningerne fra denne ubehagelige politiske stemning mærkes endnu som en advarsel, mens vi oplever »One Flew Over the Cuckoo's Nest«.

Og så er det jeg mener, at vi har ikke brug for yderligere demonstration af, at politiske systemer bekæmper andre politiske systemer, eller at nogle politiske systemer er mere menneskeværdige end andre politiske systemer, og vi erkender jo alle, at vi har demokrati i Danmark, men at man også har det i USA, og at de også hævder at have det i Chile, og hvad betyder så ordene? Hvad vi har brug for er en demonstration af, at ordet demokrati kan udtales af den største fascist og forlede det almindelige menneske til at tro, at sådan er det nok bare, og så vise effekten af dette bedrag på det samme almindelige menneske, og få det til at indse, at *kønne ord og fedt flæsk er en ting, handlinger noget andet. Det almindelige menneske skal tvivle på ordet.*

DET ALMINDELIGE MENNESKE

Formans almindelige menneske, en amerikaner med aner fra Robert Harrons »uskyldige« unge mand i »Intolerance«

over James Murray, der venter på at hans »ship comes in« i »The Crowd« til Rock Hudsons forhåbende succes-drømmer i »Seconds«, kommer ind i et spil, hvor han for sent opdager, at spillereglerne er nogle andre, end dem man har lært ham. Han kan et langt stykke score points og tage stik hjem, men han passerer aldrig »Start«. Hans modspillere har *magt* og *vilje* til længe forinden at afbryde spillet og erklære ham for taber.

Randel P. McMurphy er lidt for smart, men det gør ikke noget. På anstalten gennemskuer man sådan set hans lille svindelnummer med at lade sig overflytte fra fængslet og lader det passere. I det spil må man gerne bluffe, og han kan blive en interessant tilføjelse til den lille sensi-gruppe af fortrinsvis frivillige patienter, som Nurse Ratched styrer med suveræn demokratisk demagogi. Her bør jeg nok endnu engang understrege, at filmen ikke handler om åndsvageforsorgen eller psykiatrien, men samtidig drømmer jeg ikke om at kunne forhindre, at nogen føler sig ramt eller ligefrem såret. McMurphy ser øjeblikkelig en spændende modstander i oversygeplejersken, som på alle områder er hans modsætning og dermed også en tiltrækkende fascination. Traditionelt er hans første tanke at lægge hende ned fysisk, og da det ligesom ikke kan lade sig gøre da psykisk. Men her ændrer hun spillereglerne, og

7) Straffen for denne forseelse fører ham senere sammen med Chief Bromden, der alligevel ikke er stum –

8) og oprøret kulminerer med det kortsigtede mål: et drukkilde med indforskrivne damer.

9) Men da R. P. McMurphy er blevet pacificeret, overtager Chief Bromden McMurphys rolle, kaster marmorvasken igennem et vindue og flygter.

McMurphy må finde på noget nyt: gruppen. Samlet må de kunne tyre hende, og med alle de kneb, han kender fra sit sociale liv, økonomisk afhængighed, kammerateri, intimidering, eksemplets magt, solidaritet, ja hvadsomhelst, der kan fremme hans gevinstchancer i »spillet«, knytter han gruppen sammen *imod noget*.

Og som spillet forløber og som hans chancer synes at øges, således øges hans indsigt i motiver og bevæggrunde, bag hver enkelt af hans kammerater i gruppen, disse frivillige, der anerkender, men ikke erkender, at det er så som så med den fri vilje. På et vist tidspunkt ligner gruppen en regulær forening af meningsfæller, og det er en ulovlig handling, en lille revolutionær episode, der for alvor knytter dem sammen, nemlig flugten med bussen og tyveriet af havkrydseren. Det er klart, at tilskueren efter denne tur siger til sig selv, at patienternes tydelige harmoni må retfærdiggøre aktionen, men for Formans historie er det individuelle behandlingsresultat underordnet den kollektive bevidsthed, eller i hvert fald underordnet billedet af gruppen af syge, harmonisk samlet omkring den raske McMurphy, der ureflektet og uskolet fører dem ind i det berusende oprør, der har et vagt mål, men ingen filosofi, ingen egentlig strategi, ingen politik og i virkeligheden ingen fjende. Thi de enkelte medlemmer af personalet forbliver symboler på autoriteten som sådan; hverken McMurphy eller de andre evner at etikettere undertrykkelsen.

SPILLERNE

Instruktøren David Lean har engang sagt: »Always cast against the part and it won't be boring«. Før man lader sig fange ind af bemærkningens smartness, bør man nok (udover at gøre en rask mental status over Leans oeuvre) overveje den stil sikre effekt, Forman når med sin udprægede type-casting. Naturligvis type-cast'er man ikke Jack Nicholson, der med rollen som den ureflektede rebel Randel P. McMurphy endnu en gang demonstrerer et næsten for intelligent og velopløst talent. Hans teknik ejer en altbesejrende, forårsagtig friskhed; det er som om man overværer et nyt udtryk, en ny gestus, en ny mimiks fød-

sel, og man kan i en scene som f. eks. den første samtale med psykiateren gribe sig i at spekulere på, hvor han får det fra, hvorfor andre ikke har gjort det før ham (når der nu har været så rig lejlighed til det), hvordan han kan beherske sine overraskende, nye udtryk til denne fuldkomnethed. Den samme fuldkomnethed, der gør, at man bliver en lille smule bange for den fuldkomne oplevelse af den og fornøjelse ved den. Sære paradoksale tilskuer, der midt i det hele »griber sig i« at spekulere på noget andet, og gør dette til et problem!

Men resten af filmens besætning tør siges at være typecastet. Helt ned til Dean R. Brooks, der som lægen leverer en indforstået præstation. Han er da også i virkeligheden hospitalsinspektør. Det forlyder, at Louise Fletcher er nomineret til en Oscar for sin præstation som oversygeplejersken. Jeg finder det helt forkert. Louise Fletcher er sminket og sat op som et stykke menneskelig mekanik, næsten en parodi, og hun flyttes rundt, placeres, konfronteres, affilmes og klippes ind suverænt af instruktøren. Hendes plads kunne fyldes af en samarbejdsvillig amatør. Hun er – som de øvrige medvirkende omkring Nicholson – en bressonsk protagonist i egentligste forstand. De er brikker i instruktørens guddommelige leg med filmens historie, de ligner mennesker og deres funktioner og handlinger ligner menneskers, men kun blændværk gør, at vi ikke ser snorene, der fører dem.

Det er Milos Forman magtpaliggende at skjule alle snorene i sine film. Allerede i 1971 arbejdede han på et manuskript om en stor fest, som nogle Vietnam-veteraner i en lille amerikansk by holder for en ung mand, som skal til Vietnam. Filmen blev aldrig realiseret, men Forman fastholdt, at det skulle være en komedie, »og jeg vil ikke presse noget direkte politisk budskab ind i filmen, men derfor skal der nok alligevel til slut blive politiske aspekter i den færdige film.« (Kosmorama 104).

FLUGTEN

»One Flew Over the Cuckoo's Nest« er som alle Formans film samlet af grinagtige observationer, af det aparte, det groteske, det finurlige og det stupide i den menneskelige adfærd, men hans kærlighed til den form

for adfærd kontraheres i skildringer af den umenneskelige adfærd hos undertrykkerne, personalet. Her er intet grinagtigt eller aparte eller grotesk. Her er kun effektiv beregning, kold afstand og effektiv vold. Filmen er en rystende zigzag mellem individ og system, mellem menneske og magtpolitik, mellem ords egentlige betydning og deres faktiske anvendelse, og dens 'befriende' slutning, hvor Chief Bromden vender tilbage til de åbne vidder (som filmen indledningsvis lader os se, før vi går indenfor i samfundet), er ikke befriende. Vel har den stumme fået mæle, og vel lykkes det ham at bakse marmorfontænen ud gennem vinduet, så han kan flygte og dermed realisere noget af det, McMurphy ikke formåede, men alligevel sidder i hvert fald jeg tilbage med fornemmelsen af

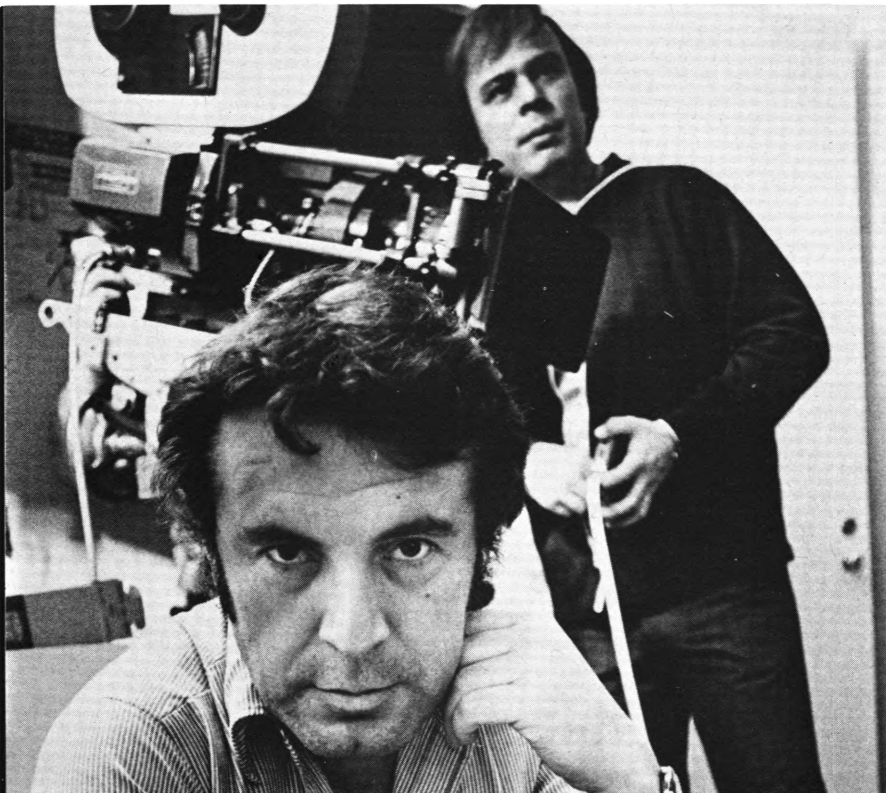
at have overværet en eventyrslutning lidt i stil med »A Fine Madness«. Forman vil så gerne tro det bedste, selv om han aner det værste. Men Chief Bromden løber stærkt og smukt i landskabet og minder mig om min barndoms James Fenimore Cooper.

Det må blive en af 1976's helt store film.

PS. På den tekniske side lykkes det på en eller anden måde at koordinere fotograftrioen Haskell Wexler, Bill Butler og William Fraker. »Everybody wants to get into the act!« som Jimmy Durante altid sagde. Endvidere bør man fremhæve Jack Nitzsches musik, der bl. a. arbejder spændende kontrapunktisk. ■

Møde med Milos Forman

Jens Bruun Christensen

Jer er naturligvis godt klar over, at der er flere niveauer, på hvilke man kan forklare min seneste film »One Flew Over the Cuckoo's Nest«. Det er klart, at sindssygehospitaler kan opfattes som et billede på et hvilket som helst samfund, der søger at undertrykke det individuelle forsøg på at bryde den givne orden og på at udfordre dem, der har magten. Men det har nu aldrig været filmens primære mål at opstille en metafor for vort samfund. Først og fremmest har jeg villet fortælle en historie om et menneske, der bliver anbragt på et sindssygehospital, og om livet på dette hospital.

Det har heller ikke været mit mål at kritisere sindssygehospitaler som sådan. Det synes jeg ikke, at de fortjener. I USA er der i de sidste tyve år foregået en proces, og det er en meget smertelig proces, der går ud på at menneskeliggøre de mentale institutioner, og det er en proces, der stadig er i gang. Så hvis man finder en vis skepsis i filmen vis-à-vis måden at behandle sindssyge på – og en sådan skepsis er da til stede – ja, så må man være klar over, at det på ingen måde var hovedårsagen til, at jeg lavede denne film.

Jeg er ikke dommer. Jeg ønsker hverken at angribe eller at anklage. Dertil er jeg simpelthen ikke i besiddelse af viden nok på dette specifikt medicinske område. Men jeg kan godt sætte spørgsmålstejn ved visse ting. Det er da helt sikkert, at elektrochokterapi ikke er nogen særlig human måde at hjælpe syge på. Imidlertid er der blot det, at når man taler med selv meget progressive læger på området, ja så siger de, at elektrochokterapi er den eneste måde, hvorpå man kan få visse patienter ud af en dyb depression. Men hvad jeg kan angribe, det er, hvis man bruger denne form for terapi som en afstraffelse, hvad der jo sker i filmen. Så er der tale om et helt andet problem, og så har selv én med mit ringe kendskab til tingene ret til at udtale sig.

Mens vi skrev en del af manuskriptet, opholdt vi os, jeg og manuskriptforfatteren Lawrence Hauben, fire uger på et sindssygehospital i Oregon, vi boede praktisk taget på selve hospitalet. Men det var ikke for at studere sindssygdomme ud fra en medicinsk synsvinkel. Det var først og fremmest for at notere os de syges opførsel, for at fornemme deres virkelighed. Jeg prøvede ikke selv på